

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Naslov projekta	<i>Legal clinics in service of vulnerable groups: enhancing the employability of law students through practical education</i>
Projektni akronim	ENEMLOS
Broj projekta	610449-EPP-1-2019-1-ME-EPPKA2-CBHE-JP
Koordinator	Sveučilište Crna Gora
Početak projekta	15. siječnja 2020.
Završetak projekta	36 mjeseci

Radni paket	WP2 – Development
Koordinator radnog paketa	Sveučilište Crna Gora
Autori	Prof. dr. sc. Alan Uzelac & dr. sc. Juraj Brozović
Verzija i datum izrade	Verzija br. 1 od 8. srpnja 2022.
Stupanj diseminacije	Interno

Project number: **610449-EPP-1-2019-1-ME-EPPKA2-CBHE-JP**

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

A. OSNOVNE INFORMACIJE O AUTORIMA STRUČNE ANALIZE

Prof. dr. sc. Alan Uzelac je voditelj Pravne klinike Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Redoviti je profesor u trajnom zvanju na Katedri za građansko procesno pravo čiji je predstojnik od 2012. Ujedno je predstojnik Zavoda za građanskopravne znanosti i Poslijediplomskog specijalističkog studija iz građanskopravnih i obiteljskopravne znanosti. Profesionalno se bavi raznim aktivnostima vezanim uz razvoj pravnog sustava, uključujući i sustav besplatne pravne pomoći:

- izvođenje nastave iz predmeta Organizacija pravosuđa na preddiplomskom i diplomskom studiju, s posebnim naglaskom na pristup pravosuđu i pravnoj pomoći
- objava većeg broja znanstvenih i stručnih članaka o kliničkom pravnom obrazovanju i besplatnoj pravnoj pomoći
- (su)uređivanje nekoliko znanstvenih knjiga i monografija o reformama procesnog zakonodavstva, vladavini prava, pravičnom suđenju i provedbi zakona (objavljenih od strane renomiranih međunarodnih izdavača)
- uvodničar i govornik na raznim skupovima i konferencijama posvećenim besplatnoj pravnoj pomoći i pristupu pravosuđu
- organizator međunarodnog seminara *Public and Private Justice* na Inter-univerzitetskom centru u Dubrovniku (2006. – 2022.)
- mentorstvo diplomskih, magistarskih i doktorskih radova o vladavini prava, pristupu pravosuđu i besplatnoj pravnoj pomoći
- bavi se funkcioniranjem i evaluacijom pravosudnih sustava (jedan od osnivača CEPEJ-a – Europske komisije za učinkovitost pravosuđa)
- istraživanja u međunarodnim i nacionalnim projektima koji se bave funkcioniranjem pravosuđa, vladavinom prava, pristupom pravosuđu i kliničkim pravnim obrazovanjem
- zakonodavna aktivnost – član raznih radnih skupina vezanih uz reformu procesnog zakonodavstva u Hrvatskoj (npr. Zakon o sudovima, Zakon o Državnom sudbenom vijeću, Zakon o arbitraži, Zakon o mirenju, Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći).

Dr. sc. Juraj Brozović asistent je na Katedri za građansko procesno pravo. Ujedno je jedan od ključnih pomoćnika voditelja Pravne klinike te najaktivniji akademski mentor. U Pravnoj klinici još kao student bio je suosnivač Grupe za zaštitu prava pacijenata i njezin prvi studentski mentor (2011.), a kasnije i jedan od prvih studentskih administratora (2012.). Od 2014. akademski je mentor Grupe za zaštitu prava pacijenata te je od tada mentorirao izradu više od

900 pravnih mišljenja. Profesionalno se bavi raznim aktivnostima vezanim kliničko pravno obrazovanje i sustav besplatne pravne pomoći:

- objava znanstvenih i stručnih članaka o kliničkom pravnom obrazovanju, besplatnoj pravnoj pomoći i pristupu pravosuđu
- vođenje i trening studentskom tima u okviru međunarodnog *Brown Mosten* natjecanja u pravnom savjetovanju stranaka
- administrativno vođenje i sudjelovanje u međunarodnim projektima vezanim uz pristup pravosuđu, besplatnu pravnu pomoć i kliničko pravno obrazovanje
- zakonodavna aktivnost – član radne skupine za novi Zakon o mirnom rješavanju sporova.

B. MODEL KLINIČKOG PRAVNOG OBRAZOVANJA NA PRAVNOM FAKULTETU SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Pravna klinika Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu osnovana je 2010. nakon što je prvi Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći iz 2008. kao jednog od potencijalnih pružatelja primarne pravne pomoći predvidjela i pravne klinike u sklopu pravnih fakulteta. Tada je integrirana u Pravilnik o studiju kao jedan od praktičnih oblika nastave na petoj godini integriranog preddiplomskog i diplomskog studija, u rangu sa simuliranim (*moot*) natjecanjima i praksom u odvjetničkim uredima, koji nosi 10 od 60 ECTS bodova na petoj godini. Tijekom 2014. Fakultetsko vijeće donijelo je Akt o organizaciji Pravne klinike kao zaseban „statut“. Od 2017. u Statutu Pravnog fakulteta previđena je kao samostalna organizacijska jedinica u rangu sa zavodima. U radu duljem od jendog desetljeća primila je preko 18000 predmeta, u rad uključila gotovo 1000 studenata i sklopila sporazume o suradnji s više od 50 partnerskih organizacija.

Upravljanje Pravnom klinikom zamišljeno je više kao timska mreža nego kao hijerarhijska organizacija. Iako ima vodstvo sastavljeno od užeg tima nastavnika, kao i akademske mentore, ključna tijela upravljanja su plenum svih studenata kliničara i Malo vijeće. Potonje je na operativnoj razini ključno jer donosi najvažnije upravljačke odluke, a sastavljeno je od vodstva, akademskih mentora i studentskih mentora grupa, kao i studentskih administratora. Studentski administratori jedini su plaćeni studenti jer dežuraju dvaput tjedno u Pravnoj klinici, unose predmete u online bazu podataka (Klinikarij), koordiniraju odlaske na vanjske klinike u ruralne dijelove Hrvatske i obavljaju ostale administrativne zadaće na svakodnevnoj razini.

Iako je izvorno imala tri grupe (kaznenu, građansku i upravnu), danas su studenti u Pravnoj

klinici organizirani u sedam grupa, od kojih je svaka podijeljena u dvije podgrupe. Podjela je zasnovana na vrsti stranaka pa postoji Grupa za azil i prava stranaka, Grupa za suzbijanje diskriminacije i manjinska prava, Grupa za pomoć djeci i obiteljsko uzdržavanje, Grupa za prava radnika, Grupa za prava pacijenata, Grupa za pomoć žrtvama i svjedocima kaznenih djela te Grupa za pomoć građanima u ovršnim postupcima. Svaka podgrupa dežura jednom u dva tjedna u trajanju od tri sata i ima zasebnog studentskog mentora. Dežurstva se održavaju u jutarnjim satima od 9 do 12, a srijedom i četvrtkom i u popodnevним satima od 16 do 19 sati. Povrh ovih grupa postoje *ad hoc* grupe – za odnose s javnošću, za prirodne katastrofe – a posebnu grupu čini i uredništvo biltena *Pro bono* koji se izdaje dvaput godišnje, a izrađuju ga gotovo u cijelosti studenti, uz minimalni nadzor nastavnika.

Svi studenti, jednom kad se uključe u rad Pravne klinike, prolaze osnovnu edukaciju koju zajedno s pomoćnikom voditelja dr. sc. Brozovićem odrađuju studentski administratori. U toj se edukaciji pokrivaju teme studentskih obveza, osnovnih metoda rada i pravničke etike. Svaka grupa ima i specijalizirane edukacije koje provode ili akademski mentori ili partnerske organizacije. Rad na dežurstvima studenti uče od starijih kolega, koji su u Pravnoj klinici dulje od jednog semestra, kao i od studenata administratora.

Pravna klinika pruža primarnu pravnu pomoć, što znači da strankama daje opće pravne informacije i pravni savjet. Razlika je u postupanju jer opće pravne informacije nadziru samo studentski mentori i grupa i pružaju se u usmenom obliku, dok pravna mišljenja nadziru i akademski, odnosno vanjski mentori i pružaju se u pisanom obliku. Stranke se primaju telefonom, dolaskom u prostorije pravne klinike, elektroničkim obrascem na mrežnim stranicama Pravne klinike i poštom. Dio predmeta dolazi i preko projekta vanjskih klinika. U okviru tog projekta studenti jednom mjesečno, u sedam krugova, odlaze u ruralne sredine, odnosno ukupno šesnaest gradova ili općina te tako primaju 20% ukupnih predmeta.

Prostorije Pravne klinike (do 1. listopada 2022.) nalaze se u zgradi odvojenoj od Pravnog fakulteta, na udaljenosti od petsto metara. Prostor je veličine 195 m², sastoji se od čekaonice, tri sobe za intervju, administratorske sobe, sobe za telefone, konferencijske sobe, dva wc-a, kuhinje i spremišta. Opremljena je suvremenom opremom, s četiri računala, jednim fotokopirnim aparatom i dva pisača/skenera. Pravna klinika ima zasebne mrežne stranice koje sadrže osnovne informacije o iskustvu, načinu rada i aktivnostima Pravne klinike. Online baza predmeta nije povezana s mrežnim stranicama, već je odvojena i osiguran je siguran pristup bazi.

C. OCJENA KONCEPTA KLINIČKOG PRAVNOG OBRAZOVANJA NA PRAVNOM FAKULTETU SVEUČILIŠTA U PODGORICI

1. OPIS ZATEČENOG STANJA

Pravni fakultet Univerziteta Crne Gore osnovao je pravnu kliniku u svibnju 2022. Ona formalno nije uklopljena u fakultetski kurikulum kao zaseban kolegij, odnosno kao zasebna organizacijska jedinica usporediva s katedrama. Umjesto toga, osnovana je na temelju suglasnosti svih nastavnika na kolegijima u okviru kojih pojedini studenti kliničari ostvaruju dodatne bodove kao svojevrsnu „nagradu“ za dodatni angažman. U svakom od tih kolegija studenti kliničari dobivaju dvadeset od sto bodova (na kolegijima diplomskog studija), odnosno deset od sto bodova (na kolegijima preddiplomskog studija). U budućnosti je planirano osnivanje Centra za pravne klinike pod okriljem Univerziteta Crne Gore, koji bi omogućio suradnju sa studentima i s drugih pravnih fakulteta u Crnoj Gori. Za to je tek potrebno poduzeti potrebne formalne korake, među kojima je i pozitivna odluka Senata Univerziteta Crne Gore.

Sama pravna klinika nema zasebna tijela i organizacijske jedinice. Organizacijske odluke od utjecaja na funkcioniranje pravne klinike donose nastavnici koji su uključeni u njezin rad. Oni su provodili i natječaj te intervju sa zainteresiranim kliničarima. Kriteriji za izbor studenata bili su prosjek ocjena i motivi za rad u pravnoj klinici. Od trideset i tri prijavljena studenta primljeno je ukupno njih dvadeset sedam. Oni nisu raspoređeni u posebne grupe koje bi bile tematski povezane, s obzirom na vrstu stranaka i/ili predmeta. Umjesto toga, studenti u grupi od troje studenata dežuraju jednom tjedno u trajanju od dva do tri sata. Predviđena su dežurstva u ranim (12 – 15 sati) i kasnijim popodnevnim satima. (16 – 18 sati). Ukupno je devet takvih grupa.

Pravna klinika nema posebna ograničenja u vezi vrste predmeta koje može rješavati. U službenoj brošuri strankama je obećana pomoć u području građanskog, kaznenog, građanskog procesnog, kaznenog procesnog, trgovačkog, obveznog, obiteljskog, nasljednog, upravnog, međunarodnog, radnog i socijalnog, ustavnog i financijskog prava, kao i prava okoliša te u području ljudskih prava.

Prema zamisli organizacijskog vodstva, studenti su samostalni u radu. Nadziru ih akademski mentori – nastavnici pravnog fakulteta te za sada u manjoj mjeri vanjski mentori – u pravilu odvjetnici. U budućnosti je planiran širi angažman sudaca (Vrhovni sud), državnih odvjetnika, javnih bilježnika i javnih ovršitelja. Njihova zamišljena uloga neće biti samo mentoriranje rada studenata u konkretnim predmetima, već i sudjelovanje u edukaciji koja ima za cilj razvoj

praktičnih vještina intervjuiranja i savjetovanja stranaka, kao i vještinu pregovaranja. Prvu generaciju educirali su nastavnici pravnog fakulteta. Oni ujedno nadziru rad pojedinačnih grupa i izrađuju izvješća o radu grupe, što je podloga za stjecanje dodatnih bodova na upisanim kolegijima.

Sama pravna klinika smještena je u odvojenoj prostoriji zasebnim ulazom s parkirališta, što omogućuje privatnost njezinih stranaka i odvojenost od drugih nastavnih procesa na fakultetu. Prostor je u osnovi jedna prostorija veličine približno 40 m². U njoj se nalaze tri radna stola i jedan kružni stol. Opremljena je s pet računala, 2 pisača i jednog fotokopirnog aparata koji su mrežno povezani. Na stolovima u prednjem dijelu prostorije nalaze se odgovarajući obrasci – izjava s pripadajućim informacijama o načinu pružanja pravne pomoći i pouci o privatnosti, formular za prijem predmeta te formular s obveznim pitanjima u radnim i ovršnim predmetima.

Do sada je primljen jedan predmet koji je u pravnu kliniku pristigao elektroničkim putem (e-mailom), a bio je vezan uz problem državljanstva. Na njemu su zajednički radili svi studenti zajedno u komunikaciji s akademskih mentorima. Rezultat je bilo pisano pravno mišljenje koje je uručeno stranci. Organizacijsko vodstvo pravne klinike osiguralo je široku prisutnost u medijima (tisku, televiziji i sl.) te se, nakon prijema nove generacije najesen, očekuje veći priljev predmeta.

Studenti kliničari nisu bili posebno uključeni u studentske razmjene (Zagreb/Varšava), već su posjete izvršili nastavnici i institucionalni partneri. Pojedini studenti ipak su bili uključeni u edukacije koje su se tijekom 2020. održavale *online*.

Na mrežnim stranicama Fakulteta dostupni su podaci o projektu ENEMLOS i pravnoj klinici, no Pravna klinika nema zasebne mrežne stranice preko kojih bi zainteresirane stranke mogle kontaktirati studente.

2. OCJENA

Pravna klinika Univerziteta Crne Gore uspješno je implementirala osnovne karakteristike zagrebačkog modela kliničkog pravnog obrazovanja.

Postojeći način izvođenja kliničke prakse jamči studentima nužnu autonomiju u radu, bez pretjeranog naglašavanja hijerarhijske organizacije. Pozitivna je okolnost da su svi studenti bili uključeni u rad na prvom predmetu i da su ga rješavali u komunikaciji s akademskim mentorima. Međutim, upravljačke odluke još uvijek donose nastavnici uključeni u njezin rad

jer nisu oformljena posebna tijela. Grupe studenata su oformljene samo radi ravnomjernog opterećenja studenata na dežurstvima, no nisu specijalizirane s obzirom na granu prava ili ciljane korisnike, pa ni nema posebnih, jače angažiranih predstavnika studenata koji bi mogli sudjelovati u donošenju upravljačkih odluka. To bi moglo uslijediti nakon prijema nove generacije jer će postojati više i manje iskusni studenti.

Kliničko pravno obrazovanje nije prepoznato kao zaseban nastavni oblik. Iako je pozitivno da se do poduzimanja formalnih koraka, koji ovise (i) o Sveučilištu, studente motivira dodatnim bodovima u okviru kolegija, važno je prilikom prijema studenata osigurati da se u rad pravne klinike uključe studenti kojima je ključan društveni kontekst kliničkog pravnog obrazovanja i želja za pomoći ranjivim članovima društva. Čini se da je za sada taj cilj postignut jer dio studenata prilikom prijema nije ni znao da će angažmanom u pravnoj klinici ostvariti dodatne bodove.

Pristup prema kojem se stranke pravnoj klinici mogu obratiti s bilo kojim pravnim problemom također je primjer dobre implementacije zagrebačkog modela kliničkog pravnog obrazovanja. Promotivni materijali, doduše, spominju pravna područja iz kojih je moguće tražiti savjet. Vjerojatno bi se veći broj stranaka pronašao u brošurama i promotivnim materijalima kad bi naglasak bio na vrsti korisnika (npr. pacijent, žrtva obiteljskog nasilja itd.). Dobro je i da je prihvaćeno primanje predmeta elektroničkim putem, a ne samo osobnim dolaskom.

Prostorije pravne klinike primjerene su za početak njezina rada. Osobito pozitivno ocjenjujemo okolnost da je prostor, iako smješten u okviru Fakulteta, odvojen od ulaza kojim se služe studenti i nastavnici, što znači da stranke ne moraju posebno brinuti o privatnosti. Prostor je dobro opremljen suvremenom opremom i nedostaju još samo neki završni radovi da se u potpunosti privede namjeni. Nedostatak prostora je činjenica da je riječ o jednoj prostoriji pa nije u potpunosti zagarantirana privatnost stranaka u situaciji u kojoj bi za vrijeme intervjua u pravnu kliniku ušla druga strana. Tim više što ne postoji posebna čekaonica gdje bi stranke mogle čekati prije ulaska u prostorije pravne klinike.

Mreže stranice dostatne su za početak, no trebat će osigurati njihovu bolju vidljivost, a bit će potrebno i dopuniti sadržaj s informacijama o načinu pružanja pravne pomoći, načinima kontaktiranja studenata i sličnim informacijama.

D. PREPORUKE

Bez obzira što smatramo da je pravna klinika Univerziteta Crne Gore zasnovana primjenom ispravne metodologije i konceptualno dobro osmišljena, u nastavku iznosimo preporuke, utemeljene na vlastitom desetogodišnjem iskustvu, koje mogu pomoći da rad pravne klinike ubuduće bude još uspješniji i – što je važnije – da sam koncept kliničkog pravnog obrazovanja u Podgorici bude dugoročno održiv.

1. *Kliničko pravno obrazovanje trebalo bi dobiti odgovarajući institucionalni okvir.* Minimalno što je potrebno jest pravnu kliniku prepoznati kao samostalni nastavni oblik, odnosno kolegij koji bi bio odvojen od osnovnih kolegija na preddiplomskom i diplomskom studiju. U mjeri u kojoj je to korisno i nužno, pravna klinika može se jednako kao i zagrebačka osnovati kao zasebna organizacijska jedinica u okviru fakulteta u rangu s katedrama. Pri nadležnim ministarstvima trebalo bi i dalje lobirati da se pravne klinike u Zakonu o besplatnoj pravnoj pomoći predvide kao jedan od ovlaštenih pružatelja pravne pomoći.

2. *Razvoj pravne klinike najlakše je postići razmjenom relevantnog iskustva, odnosno studijskim posjetama.* Pritom je izuzetno važno da delegacije budu mješovitog tipa i da uključene ne samo akademske i vanjske mentore, već i studente uključene u njezin koji se tako mogu iz prve ruke upoznati s najboljim kliničkim metodama u inozemstvu. Oni mogu i dio tog iskustva prenijeti na ostale kolege koji nisu sudjelovali u međunarodnoj razmjeni.

3. *Potrebno je aktivnosti pravne klinike proširiti izvan područja glavnog grada te osigurati pristup besplatnoj pravnoj pomoći i u ruralnim sredinama.* U tu je svrhu potrebno naći zasebne izvore financiranja kako bi se studentima mogli pokriti osnovni putni troškovi i dnevnice. Potrebno je pronaći i partnere (lokalnu samoupravu, podružnice prikladnih komora i/ili organizacije civilnog društva. Veći priljev predmeta iz ruralnih sredina može se postići ciljanom medijskom kampanjom.

4. *Nakon što u pravnu kliniku pristigne veći broj predmeta, bit će potrebno da se u okviru grupa osigura odgovarajući oblik specijalizacije.* Iako je specijalizaciju moguće izvršiti s obzirom na pravne grane ili postupak (npr. na kaznenu, građansku i upravnu), naša je preporuka da se slijedi zagrebački primjer i da se grupe organiziraju s obzirom na ranjive skupine. O kojim će ranjivim skupinama biti riječ ovisit će o aktualnim društvenim zbivanjima u trenutku osnivanja grupa. Važno je u taj proces osnivanja grupa uključiti i studente koji također mogu pomoći idejama i prijedlozima.

5. *Povećani priljev predmeta tražit će operativnost i brzinu, što je teško dostižno ako distribuciju predmeta i ostale administrativne zadaće obavljaju nastavnici koji su opterećeni drugim nastavnim obvezama.* Iz tog je razloga potrebno u proces odlučivanja, odnosno donošenje odluka organizacijske naravi, potrebno uključiti same studente. Ovisno o mogućnostima Fakulteta i raspoloživim izvorima financiranja, poželjno je i na studentskim poslovima zasebno angažirati jednog ili više studentskih administratora koji bi samostalno, prema ranijim načelnim uputama nastavnika, obavljali administrativne zadaće potrebne na razini dežurstva. Dio značajnije angažiranih studenata mogao bi i prema uputama nastavnika samostalno provoditi intervjue, a u određenoj mjeri i edukaciju.

6. *Unatoč većem broju predmeta, trebalo bi u čim većoj mjeri zadržati ideju grupnog odlučivanja i timskog rada.* To je važno ne samo zbog poticanja autonomije i aktivizma studenata, već i zbog disperzije odgovornosti za dano pravno mišljenje. Pravno mišljenje uvijek bi trebalo biti odgovornost čitave grupe i/ili pravne klinike u cjelini, a ne individualnog studenta.

7. *Prostorije pravne klinike su primjerene iako bi veći broj predmeta mogao tražiti dodatne prilagodbe prostora, odnosno možda čak i dodatne prostorije.* U najmanju ruku trebalo bi osigurati pregradu između dvije prostorije da se strankama omogući veći stupanj privatnosti. Za razmisliti je i gdje bi bilo primjereno predvidjeti određeni oblik čekaonice gdje bi stranke mogle pričekati svoj termin za intervju ili preuzimanje pravnog mišljenja. U budućnosti će veći priljev predmeta tražiti i odgovarajući sustav administriranja predmetima.

8. *Potrebno je osigurati suradnju s institucionalnim partnerima i nakon što projekt završi.* Poželjno je da takav angažman bude zasnovan na *pro bono* osnovi. Vanjski mentori korisni su ne samo kao potencijalni edukatori i mentori, već i zato što mogu stranke, potencijalne korisnike besplatne pravne pomoći, uputiti na pravnu kliniku, što bi moglo povećati broj predmeta.

9. *Potrebno je povećati prisutnost u medijima, stavljanjem u prvi plan studenata i konkretnih stranaka kojima je pružena pravna pomoć, a voljne su istupiti u medije.* Medijska eksponiranost i povjerenje građana gradi se dulje vrijeme, ali važno je iznova pokušavati javnost obavijestiti o kliničkim aktivnostima. Studenti su najbolji PR te bi trebalo zamisliti da se dio angažiranih kliničara udruži u zasebnu *ad hoc* grupu koja bi se bavila odnosima s javnošću. Potrebno je i dopuniti mrežne stranice, uz osiguravanje bolje vidljivosti.

10. *Potrebno je oformiti klub kliničkih alumniija koji bi se nakon diplome mogli vratiti u pravnu kliniku kao vanjski mentori. S vremenom će njihov broj biti veći, što će doprinijeti popularizaciji kliničkog pravnog obrazovanja na Fakultetu, a u budućnosti će i potencijalni poslodavci (odvjetnici/javni bilježnici/javni ovršitelji/državni odvjetnici/suci) cijeniti pravnike koji su za vrijeme studija odradili kliničku praksu.*

U Zagrebu, 8. srpnja 2022.

Prof. dr. sc. Alan Uzelac

Dr. sc. Juraj Brozović